

Hanna Bazhenova

Zerwanie Czarnomorskiej Inicjatywy Zbożowej i nowe wyzwania dla gospodarki Ukrainy

Rosja wycofała się z Czarnomorskiej Inicjatywy Zbożowej 17 lipca 2023 r., po czym natychmiast rozpoczęła ostrzał ukraińskiej infrastruktury portowej. W ten sposób Moskwa chciała zademonstrować, że funkcjonowanie umowy zbożowej i ukraińskiego eksportu morskiego bez jej zgody jest niemożliwe. Wypchnięcie Ukrainy z grona światowych eksporterów produkcji rolnej stanowi istotne zagrożenie zarówno dla sektora rolnego i gospodarki państwa, jak też globalnego bezpieczeństwa żywnościowego.

Eksport ukraińskiej produkcji rolnej. Rolnictwo jest jednym z kluczowych sektorów gospodarki Ukrainy. W 2021 r. przychody z eksportu produkcji rolno-spożywczej stanowiły 41% całkowitych zysków z eksportu państwa, w 2022 r. – 53%, a w styczniu-czerwcu 2023 r. – 61%. W wartościach bezwzględnych przychody te wyniosły 27,9 mld USD w 2021 r., 23,6 mld USD w 2022 r. i 11,8 mld USD w pierwszym półroczu 2023 r. (wg Państwowej Służby Celnej Ukrainy i Instytutu Gospodarki Rolnej). Głównymi grupami produktów w strukturze towarowej eksportu były zboża i nasiona oleiste, oleje i tłuszcze, pozostałości i odpady z przemysłu spożywczego oraz mięso i podroby.

Czynnikiem decydującym o osiągnięciu takich wysokich wskaźników w czasie konfliktu zbrojnego był wzrost wolumenu dostaw Ukrainy do UE w związku z zawieszeniem przez Komisję Europejską (KE) cel i kontyngentów taryfowych na import ukraińskiej produkcji rolno-spożywczej od czerwca 2022 r. Łączna wartość dostaw do państw unijnych w 2022 r. wzrosła do 13,1 mld USD, co stanowiło 55,5% całkowitego eksportu produkcji rolnej (wg Ukraińskiego Stowarzyszenia Eksportu Rolnego). Tym samym państwa azjatyckie po raz pierwszy od ponad dziesięciu lat straciły pozycję głównego importera ukraińskiej produkcji rolnej. Drugim czynnikiem sprzyjającym wzrostowi eksportu rolnego było odblokowanie ukraińskich portów od 1 sierpnia 2022 r.

Umowa zbożowa. Czarnomorska Inicjatywa Zbożowa między Ukrainą a Rosją została zawarta w Stambule przy mediacji ONZ i Turcji w dniu 22 lipca 2022 r. na okres 120 dni. Jej celem było odblokowanie trzech portów Wielkiej Odessy – Piwdennyi, Odessa i Czarnomorsk – oraz stworzenie bezpiecznego korytarza humanitarnego na Morzu Czarnym do eksportu produkcji rolnej z ukraińskiego wybrzeża do cieśniny Bosfor (zob. [„Komentarze IEŚ”, nr 696](#)). Pomimo trudności, jakie strona rosyjska stwarzała dla funkcjonowania „korytarza zbożowego”, a także gróźb wyjścia z umowy, szlak ten przetrwał prawie przez rok. W okresie obowiązywania umowy zbożowej była ona trzykrotnie przedłużana: po raz pierwszy na 120 dni i dwukrotnie na 60 dni (zob. [„Komentarze IEŚ”, nr 731](#)).

17 lipca 2023 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej oświadczyło o wyjściu z tego porozumienia i *de facto* je wypowiedziało. Moskwa powiadomiła też o wycofaniu gwarancji bezpieczeństwa żeglugi na północno-zachodnich wodach Morza Czarnego i rozwiązaniu wspólnego centrum koordynacyjnego w Stambule, które kontrolowało eksport produkcji z Ukrainy. Powodem jednostronnego wyjścia z umowy zbożowej była eksplozja na Moście Krymskim, która miała miejsce w nocy 17 lipca. Główną przyczyną tego kroku był jednak brak złagodzenia presji sankcyjnej na Rosję, w szczególności na jej własny eksport produkcji rolnej i nawozów mineralnych (amoniaku). Ministerstwo Obrony Rosji oświadczyło, że w związku z wycofaniem się państwa z porozumienia zbożowego, od 20 lipca wszystkie statki płynące po Morzu Czarnym do ukraińskich portów będą uważane za potencjalnych przewoźników ładunków wojskowych.

Funkcjonowanie „korytarza zbożowego” od 1 sierpnia 2022 r. do 17 lipca 2023 r. pozwoliło Ukrainie na zapewnienie bezpiecznego morskiego eksportu 32,9 mln ton zboża i innych produktów spożywczych o wartości 8 mld USD, które zostały wyeksportowane ponad tysiącem statków do 45 państw. W tym samym okresie wszystkimi

rodzajami transportu, z morskim włącznie, Ukraina wyeksportowała 66 mln ton produkcji rolnej o wartości ok. 20 mld USD. Oznacza to, że udział eksportu drogą morską wyniósł 50% w ujęciu fizycznym i 40% w ujęciu pieniężnym. Warto podkreślić, że umowa zbożowa umożliwiła Światowemu Programowi Żywnościowemu ONZ transport ponad 725 tys. ton pszenicy w celu wsparcia operacji humanitarnych w Afganistanie, Etiopii, Kenii, Sudanie, Somalii i Jemenie. Ogólnie w ramach Czarnomorskiej Inicjatywy Zbożowej do Afryki wysłano ponad 4 mln ton żywności, czyli ponad 12% całego eksportu realizowanego drogą morską.

Dzień po wycofaniu się z umowy Rosja zaczęła niszczyć główne i alternatywne szlaki eksportu ukraińskiej produkcji rolnej. Po systematycznych atakach raketowych oraz za pomocą dronów na porty i magazyny zboża nastąpiły ataki na ukraińskie porty rzeczne na Dunaju (Reni i Izmail), które znajdują się na granicy z Rumunią. Według Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy w ciągu pierwszych dziewięciu dni ostrzału rosyjska armia zniszczyła 26 ukraińskich obiektów infrastruktury portowej, 180 tys. ton zboża i 5 statków cywilnych.

Poszukiwanie alternatyw. Ukraińskie Stowarzyszenie Zbożowe szacuje, że zbiory zbóż i roślin oleistych w 2023 r. sięgną 76,8 mln ton. Oczekuje się przy tym, że potencjalny eksport w roku gospodarczym 2023/2024¹ wyniesie 48 mln ton pod warunkiem funkcjonowania portów czarnomorskich i obniżenia kosztów innych łańcuchów logistycznych. W lipcu 2023 r. już wyeksportowano 3,7 mln ton, co zmniejszyło potencjał eksportowy kraju do 44,3 mln ton. Po wstrzymaniu Czarnomorskiej Inicjatywy Zbożowej pozostały dwa alternatywne sposoby eksportu ukraińskiej produkcji rolno-spożywczej: przez porty naddunajskie (przepustowość wynosi 2 mln ton miesięcznie) oraz zachodnie granice lądowe Ukrainy kolejną (1 mln ton miesięcznie) i transportem drogowym (ponad 600 tys. ton miesięcznie). Ogólnie tymi szlakami można eksportować do 3,6 mln ton miesięcznie, podczas gdy w niektórych miesiącach funkcjonowania „korytarza zbożowego” tańszą i wygodniejszą drogą morską eksportowano do 4-4,1 mln ton.

Europejskie Stowarzyszenie Biznesu szacuje, że ukraińscy przedsiębiorcy mogą przekierować ok. 1-1,5 mln ton zboża miesięcznie na tzw. „szlaki solidarności”². Wymaga to jednak zwiększenia przepustowości portów w państwach bałtyckich, Polsce, Niemczech, Holandii, Chorwacji, Włoszech i Słowenii. Jednocześnie ukraiński biznes w swoich prośbach do KE proponuje wprowadzenie tzw. „zielonych korytarzy”, które obejmą: 1) przeniesienie kontroli sanitarnych, fitosanitarnych i weterynaryjnych z punktów granicznych z Ukrainą na terytorium kraju docelowego, oraz 2) wprowadzenie dotacji z KE w celu zrekompensowania dodatkowych kosztów logistycznych transportu. Oczekuje się, że posunięcia te będą skutkowały znacznym wzrostem wolumenu eksportu i obniżeniem kosztów transportu produkcji rolno-spożywczej oraz ustabilizowaniem globalnego bezpieczeństwa żywnościowego.

Kwestia eksportu ukraińskiej produkcji rolnej na rynki światowe jest aktywnie dyskutowana przez międzynarodowych partnerów Ukrainy. Stanowiła ona m.in. jeden z głównych tematów posiedzenia Rady NATO-Ukraina, które odbyło się 26 lipca. Dzień wcześniej unijny komisarz ds. rolnictwa Janusz Wojciechowski powiedział, że UE jest gotowa wyeksportować prawie wszystkie ukraińskie produkty rolne „korytarzami solidarności”, tj. drogami lądowymi i wodnymi w UE, i pomóc w pokryciu kosztów.

Napięcie w stosunkach z sąsiadami. 2 maja 2023 r. KE czasowo zakazała dostaw pszenicy, kukurydzy, rzepaku i słonecznika z Ukrainy do Bułgarii, Węgier, Polski, Rumunii i Słowacji. Jednocześnie zezwoliła na tranzyt i eksport tych produktów do innych państw UE. Głównymi powodami tego kroku było to, że część eksportu, przeznaczanego na tranzyt, pozostawała w krajach ościennych, co zakłóciło ich główne łańcuchy produkcyjne i handlowe, a infrastruktura tych państw nie była przygotowana na znaczne ilości ukraińskiego eksportu. Na wprowadzenie ograniczeń wpłynęły też zmiany warunków rynkowych, drastyczny spadek ceny produktów rolnych na rynkach światowych i niska cena ukraińskiego zboża w porównaniu z europejskim. 5 czerwca

¹ Rok gospodarczy na Ukrainie trwa od lipca do czerwca następnego roku.

² „Szlaki solidarności” to inicjatywa KE i państw członkowskich UE graniczących z Ukrainą, celem której jest stworzenie alternatywnych tras dla eksportu produkcji rolnej z Ukrainy oraz importu do kraju towarów pierwszej potrzeby. Obejmuje ona m.in. rozbudowę transeuropejskiej sieci transportowej – TEN-T – i budowę europejskiej linii kolejowej. Inicjatywa została uruchomiona 12 maja 2022 r.

ograniczenia zostały przedłużone do 15 września. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że zakaz ten będzie obowiązywał do końca roku, co w sposób naturalny doprowadzi do dalszego spadku ilości i wartości ukraińskiego eksportu rolnego.

Wnioski. Ukraina jest jednym z czołowych światowych dostawców produkcji rolnej i poważnym konkurentem Rosji na rynku zbożowym i spożywczym. Zatem niszczenie ukraińskiej infrastruktury portowej należy postrzegać jako próbę zademonstrowania społeczności międzynarodowej, że umowa zbożowa i ukraiński eksport drogą morską w ogóle mogą być realizowane tylko po uzgodnieniu z Rosją. W ramach prowadzenia wojny gospodarczej Moskwa próbuje pozbawić Ukrainę stabilnych dochodów budżetowych z eksportu produkcji rolnej, które są decydujące dla funkcjonowania państwa.

Wycofanie się Rosji z Czarnomorskiej Inicjatywy Zbożowej i ataki na ukraińską infrastrukturę eksportową wysunęły na pierwszy plan kwestie eksportu ukraińskiej produkcji rolnej alternatywnymi szlakami wywozowymi oraz potrzebę obniżenia kosztów ich logistyki. W perspektywie krótkoterminowej konsekwencje zamknięcia „korytarza zbożowego” nie są krytyczne. Niemniej ze względu na wysokie koszty transportu rzeczno- i lądowego może dojść do znacznego zmniejszenia powierzchni upraw i wielkości zbiorów oraz redukcji liczby firm działających w pierwotnej produkcji rolniczej (ang. *primary agriculture*). Wobec tego w dłuższej perspektywie rośnie ryzyko stagnacji w sektorze rolnym ukraińskiej gospodarki. Ponadto zerwanie umowy zbożowej destabilizuje sytuację na światowych rynkach żywnościowych, co szczególnie uderza w kraje (zwłaszcza afrykańskie), które są w dużym stopniu uzależnione od importu ukraińskiej żywności i wrażliwe na wzrost cen.